

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ГРИЦЕНКО І.С.,

доктор юридичних наук, доцент

ПОГОРЕЦЬКИЙ М.А.,

доктор юридичних наук, професор

(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.97.99

СУДОВА ВЛАДА В УКРАЇНІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Досліджено актуальні питання визначення та нормативного закріплення поняття судової влади в Україні.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, функції судової влади, принципи судової влади.*

Исследуются актуальные вопросы определения и нормативного закрепления понятия судебной власти в Украине.

Ключевые слова: *судебная власть, правосудие, функции судебной власти, принципы судебной власти.*

The article deals actual problem of determination of judiciary branch in Ukraine.

Keywords: *Judiciary branch; justice; branches of power; state power.*

Конституцією України, яка була прийнята в 1996 р., визначено, що державна влада здійснюється на засадах поділу її на законодавчу, виконавчу та судову, а органи цих гілок влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Проте поняття різних гілок влади і, зокрема, судової Основний Закон не містить. Водночас системний аналіз правозастосовної діяльності та процесу подальшого розвитку і реформування національного законодавства України свідчить про те, що відсутність законодавчого визначення поняття різних гілок влади, в тому числі судової, створює непорозуміння їх сутності, а також основних засад їх організації та функціонування, функцій та повноважень.

Питання про поняття різних гілок влади і, зокрема, судової розглядалися у працях вітчизняних правників В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, Ю.М. Грошевого, К.В. Гусарова, В.В. Долежана, О.С. Захарової, В.В. Комарова, О.В. Капліної, С.В. Ківалова, М.І. Козюбри, Р.О. Куйбіди, В.Т. Маляренка, І.С. Марочкіна, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, Д.М. Притики, М.В. Руденка, А.О. Селіванова, В.В. Сердюка, О.В. Сердюка, Н.В. Сібільової, Н.П. Сизої, В.І. Сліпченка, О.М. Толочка, О.Г. Шило, В.І. Шишкіна та ін. Проте на сьогодні питання про поняття різних гілок влади, зокрема судової влади, продовжує залишатися дискусійним. В умовах реформування судової системи України, органів кримінальної юстиції України з метою приведення їх функціонування у відповідність до європейських стандартів, питання про поняття судової влади потребує наукової розробки для подальшого законодавчого закріплення.

Зважаючи на зазначене, метою статті є визначення поняття судової гілки влади в Україні.

У Конституції України судовій владі присвячений 8 розділ, який має назву «Правосуддя». В цьому розділі викладено основні засади здійснення правосуддя в Україні. У той же час аналіз норм цього розділу Основного Закону України свідчить про ототожнення у ньому понять «правосуддя» і «судова влада», що є, на наш погляд, необґрунтованим. Таке ототожнення негативно позначається на розумінні судової влади як однієї із гілок влади в Україні, на розробці теоретичних засад функціонування судової системи України, а також на практичній діяльності правозастосовних органів.

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [2] визначено правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні. У ст. 1, яка має назву «Судова влада», закріплено лише основні засади її організації, а також посилання на конституційні засади поділу влади в Україні.

У конституціях інших держав поняття судової влади знайшло своє нормативне закріп-

лення, зокрема, книга VIII, ст. 64-66-1, Конституції Французької республіки 1958 р. має назву «*autorité judiciaire*», що вважається тотожним терміну «*trouvoir judiciaire*» [3].

У ст. 20 та 20а Конституції Німеччини 1949 р. закріплено основні принципи судової влади в державі [4]: вся державна влада виходить із народу і здійснюється шляхом голосування, а також через спеціальні органи законодавчої, виконавчої та судової влади, і законодавча влада пов'язана (обмежена) конституційним ладом, а виконавча та судова – законом і правом; при реалізації законодавчої, виконавчої та судової влади, держава захищає природні основи життя, усвідомлюючи свою відповідальність перед майбутніми поколіннями. Таким чином, судова влада в Німеччині визначається за допомогою властивих їй ознак і визначальних принципів свого функціонування.

На наш погляд, не можна визначати сутність гілки влади за допомогою визначення її функцій та повноважень її представників. Слід з'ясувати її значення та мету здійснення, а також основні засади її ідеального функціонування, за яких буде досягнуто основне завдання – уміле та успішне державно-владне управління в суспільстві.

У зв'язку із цим постають такі питання, які потребують свого вирішення у цій статті: чи можна сформулювати визначення судової влади як однієї із гілок влади в державі за допомогою визначення її функцій та повноважень? Чи доцільніше буде сформулювати основні засади і принципи існування цих гілок влади, зокрема судової, та мету її функціонування, якими і будуть визначатися її основні повноваження та функції?

За вже усталеним правилом розподіл різних гілок влади в державі відбувається шляхом визначення їх повноважень, зокрема, законотворча діяльність здійснюється законодавчим (представницьким) органом, виконавчо-розпорядча діяльність — органами виконавчої влади, судова влада — судами.

Аристотель одним із перших сформулював визначальне вчення про поділ влад у державі, виходячи із того, що демократичним є такий розподіл повноважень, коли кожна із гілок влади опікується питанням, які належать до сфери її компетенції: «Ось ці три частини: перша – законодорадчий орган, який розглядає справи в державі, друга – посади (а саме, які посади повинні бути взагалі, чим вони мають опікуватися, в який спосіб їх заміни), третя – судові органи». Але за його часів демократичним вважався такий розподіл повноважень, коли всі громадяни вирішували справи або всі разом, або шляхом обрання посадових осіб, яким доручали вирішувати всі питання, а громадяни збиралися для їх обрання і прийняття звітів. Тобто останній контроль над діяльністю різних гілок влади здійснювався громадянами цієї держави, що має дуже важливе значення для визначення перспектив розвитку судової влади в Україні. Судову владу він окреслив у трьох основних координатах: з кого судді, тобто хто вони; що належить до їх суду, тобто скільки окремих видів судів існує; і хто призначає суддів, тобто як вони призначаються – жеребом або шляхом обрання [5, с. 160-161].

Вагомий внесок у теорію розподілу влади зробив видатний англійський мислитель Дж. Локк. Він висловив думку, що вся політична система базується на теорії суспільного договору, який людство уклало для захисту своїх невід'ємних прав і свобод, у першу чергу права на власність.

Дж. Локк вважав, що для створення гарантій природних прав і законів люди відмовились від права власноручно забезпечувати ці права і закони. У результаті суспільної угоди гарантом природних прав і свобод стала держава, що має право видавати закони, озброєні санкціями, використовувати сили суспільства для втілення цих законів, а також відати відносинами з іншими державами. Держава, на думку Локка, має отримати рівно стільки влади, скільки необхідно й достатньо, щоб досягти головної мети політичного співтовариства: збереження та реалізації громадських інтересів людей на життя, здоров'я, свободу, володіння власністю.

Характеризуючи державу як певну політичну систему, Локк виділяє в ній три основні ознаки: наявність спільного, встановленого закону, судової установи, до якої у разі потреби можна звертатись для вирішення суперечок і покарання злочинців, і сили, що могла б підкріпити та втілити справедливий договір.

Реалізація головної мети політичного співтовариства, забезпечення свободи й дотримання законності, на думку Дж. Локка, вимагають розмежування владних повноважень держави і поділу їх між різними державними органами. Він розрізняє такі гілки влади: законодавчу, виконавчу та союзну.

Ідею розподілу влади Локк теоретично обґрунтував такими рисами природи людини, як здатність розуму створювати спільні правила і керуватись ними (звідси законодавча влада), здатність своїми силами виконувати ці рішення, застосовуючи загальні правила до конкретних ситуацій (звідси суд, виконавча влада), нарешті, здатність визначати свої стосунки з іншими людьми (цим зумовлюється, так би мовити, союзна, чи федеративна, влада, що відає міжнародними відносинами). Разом з цим із слабкості людської природи, схильності до спокус теоретично виводилась необхідність спеціальних гарантій законності і прав громадян (у тому числі розподілу влади, недопущення політичних привілеїв) [6].

Інший підхід до поділу гілок влади здійснено Ш. Монтеस्क'є. Його заслуга у розвитку теорії розподілу влади полягає у тому, що він сформував пануючу точку зору на роль і значення судової гілки влади, відповідно до якої в кожній державі існує три види влади: влада законодавча, влада виконавча та судова, до якої належить здійснення правосуддя. Науковий інтерес представляє також переклад термінів, які застосовує Монтеस्क'є у своїй роботі: «gouvernement» визначає як «form of government» – у перекладі українською мовою «уряд»; «pouvoir» – як «mode of governance», «режим правління»; «puissance» – як «power», «влада». У правовому розумінні «puissance» скоріше за все має значення «коло повноважень», але поряд із цим воно означає також фізичну силу. Але саме Монтеस्क'є виділив основні функції судової влади, отожнюючи це із її сутністю: здійснення правосуддя у кримінальних справах або спорах осіб.

Особливе значення Монтеस्क'є надавав своїй ідеї рівноваги влади й системі "стримувань і противаг". Він вважав за необхідне встановити такі взаємини між виділеними ним гілками влад, щоб вони, самостійно вирішуючи державні завдання кожна своїми правовими засобами, могли в той же час урівноважувати одна одну, запобігаючи можливості узурпації повноважень верховної влади якою-небудь однією установою. Так, виконавча влада, будучи, на думку Монтеस्क'є, підзаконною, повинна, однак, обмежувати дію законодавчих зборів, що інакше зосередить у собі деспотичну владу. Тому монарх, особа якого священна, наділяється правом вето при твердженні законопроектів, має законодавчу ініціативу, за його указівкою скликається й розпускається парламент. Разом з тим законодавча влада, хоча й не вправі, за термінологією Монтеस्क'є, "зупиняти" потребуючих швидких рішень діяльність виконавчих органів, однак повноважна контролювати, яким чином приводяться у виконання створені нею закони, і уряд зобов'язаний звітувати парламенту про своє керування. На відміну від Локка, який поділ влади трактував як їхнє співробітництво й тісну взаємодію на основі переваги законодавчої влади над виконавчою, Монтеस्क'є підкреслював необхідність повної рівноваги, незалежності й навіть відокремлення влади. Це, однак, не означало їхньої необмеженості. Навпаки, згідно з Монтеस्क'є, жодна влада не повинна втручатися в компетенцію іншої, але кожна з них, захищаючи себе від можливого вторгнення, вправі контролювати й стримувати іншу владу, запобігаючи перевищенню повноважень, зловживанню й деспотизму. Водночас розроблена Монтеस्क'є складна система "стримувань та противаг", тобто взаємного урівноважування й навіть протиставлення влади, не забезпечувала ефективного співробітництва між ними в рішенні державних справ і не передбачала створення діючого механізму для вирішення можливих колізій [7, с. 43-50].

На початку XVIII ст. Г. де Болінброк сформулював основні положення принципу конституційного розподілу різних гілок влади з метою недопущення взаємного впливу: спеціалізація гілок влади, що визначає монополію кожної із них у своїй сфері, та їх незалежність, яка визначається порядком призначення їх на посади [8]. Фактично це означало поділ повноважень між гілками влади за спеціалізацією – законодавча влада опікувалась розробкою законів, виконавча влада здійснювала управління на основі цих законів, а суддівська застосовувала їх для вирішення спорів.

І, безумовно, важливе значення має цілісність інституту судової влади як однієї із гілок влади в державі. «Влади в державі повинні, справді, бути розрізнені, але кожна повинна в самій собі утворювати єдине...» [9, с. 309-310]. На нашу думку, сформулювати визначення судової влади як однієї із гілок влади в державі можна тільки за допомогою визначення основної мети її існування, а також засад і принципів, що дозволить у подальшому сформувати правильну точку зору на конкретні повноваження та функції, якими вона повинна бути наділена.

Мету функціонування судової влади як однієї із гілок влади в державі можна визначити як створення надійної та стабільної основи для захисту прав та свобод людини і громадянина

на засадах служіння ідеалам добра і справедливості, а не певному державному політичному ладу чи ідеології, як вірно зазначив В.Ф. Бойко [10, с. 3].

Основними гарантіями здійснення справедливого правосуддя в чинному законодавстві закріплено незалежність, неупередженість, недоторканність, безсторонність суддів, їх самостійність і підкорення тільки закону, але чи характеризує це судову гілку влади в країні? Чи можна ототожнювати принципи правосуддя із принципами функціонування всієї гілки судової влади? На наш погляд, безумовно, ні. У зв'язку з цим логічно постає питання про визначення основних засад здійснення судової влади в Україні та основних принципів її функціонування.

Важливим фактором успішного функціонування всіх гілок влади і судової зокрема, на наше переконання, є суспільний контроль за їх діяльністю. К. Поппер у своїй доповіді на конференції «The Mont Pelerin Society» 1954 р. сформулював такий принцип: «Держава є необхідним злом: не слід збільшувати його владу понад необхідну». Відмінність між демократією і тиранією, як він точно підкреслив, полягає в тому, що при демократії від уряду можна позбавитись без кровопролиття, при тиранії це неможливо, але демократія сама по собі не може наділити громадян всіма благами, і не слід цього від неї очікувати, оскільки діяти можуть тільки громадяни демократичної держави, а не демократія, яка лише створює межі, в яких громадяни можуть діяти більш-менш організовано і послідовно. Демократами стають не тому, що більшість завжди права, а тому, що демократичні традиції є найменшим злом з того, що є відомим, і якщо більшість вирішить на користь тиранії, демократ зовсім не повинен вважати, що в його погляди закралась якась фатальна помилка. Державна влада завжди амбівалентна в тому розумінні, що за відсутності сильної традиції вона здатна слугувати не тій меті, для якої вона призначена, особливо в країні, де демократична традиція ще не є достатньо сильною [11, с. 581].

Отже, відповідно до Конституції України (ст. 126) судові органи України повинні виконувати свою функцію незалежно від законодавчої і виконавчої влади, в установлених Конституцією межах і згідно з законами України.

Судова влада України є самостійною, незалежною сферою публічної влади й становить сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тлумаченню норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціальних органів – судів.

Судова влада реалізується через: здійснення правосуддя; конституційний контроль; контроль за додержанням законності та обґрунтованості рішень і дій державних органів і посадових осіб; формування органів суддівського самоврядування; роз'яснення судам загальної юрисдикції актів застосування законодавства; утворення державної судової адміністрації.

Здійснення судової влади за змістом є значно ширшим, ніж відправлення правосуддя. Судову владу реалізують у діях суду, які не пов'язані з розглядом справ. Це організаційні та інформаційно-аналітичні дії (узагальнення судової практики, аналіз судової статистики, вирішення скарг позивачів, відповідачів, обвинувачених, адвокатів, направлення окремих ухвал у державні органи, установи, організації).

Судова влада в Україні реалізується шляхом правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним судом та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Для визначення поняття судової влади необхідно визначити її основні сутнісні ознаки. Такими ознаками є:

- судова влада реалізується виключно спеціальними державними органами – судами;
- судова влада в Україні належить судам, які складають єдину судову систему;
- єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, єдиним статусом суддів, обов'язковими для всіх судів правилами судочинства, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності суддів, фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України, вирішенням питань внутрішньої діяльності суддів органами суддівського самоврядування;
- судова влада є самостійною та незалежною;
- для реалізації судової влади закон наділяє суди усіма необхідними повноваженнями;
- головними завданнями усіх судів є захист гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інте-

ресів суспільства та держави;

- юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини у державі;
- вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, які були предметом розгляду в судовому засіданні, та виносить на їх основі мотивоване рішення;
- судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності з вимогами процесуального закону;
- судові рішення є обов'язковими на всій території України;
- повноваження суду мають владний характер;
- виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави.

На підставі визначення основних сутнісних ознак судової влади можна сформулювати її поняття.

Судова влада – це самостійна гілка влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян в їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів та проведенні оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів.

Список використаної літератури:

1. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України // ВВР. – 2010. – № 41-42, 43, № 44-45. – Ст. 529.
3. Конституція Франції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.
4. Конституції Німеччини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM>.
5. Аристотель. Политика / Пер. С.А. Жебелева, М.Л. Гаспарова. – М., 2005.
6. Дж.Локк – основоположник теоретичної системи класичного лібералізму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-11400-2.html>.
7. Монтескьє Ш. Избранные произведения / Под. ред. М.П. Баскина. – М., 1955.
8. Принцип конституційного розподілу різних гілок влади к працям Генрі Сен Жан де Болінброка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=aJ0uAAAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=editions:06t_ySBqx8V63M&lr=&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
9. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. с нем.; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. – М., 1990.
10. Бойко В.Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: Навч. посібник. – К., 2004.
11. Поппер К.Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания / Пер. с англ. – М., 2004.

Надійшла до редакції 11.04.2012

РУДНЄВА О.М., доктор юридичних наук
(Національний інститут
стратегічних досліджень)

УДК 342.7

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджено міжнародні інституційні механізми захисту прав і свобод людини. Проаналізовано погляди вчених на розуміння і сучасну роль міжнародних інституційних правозахисних механізмів, здійснено їх класифікацію та визначено ознаки.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти, міжнародні механізми ООН.

Исследованы международные институциональные механизмы защиты прав и свобод человека. Проанализированы взгляды учёных на понимание и современную роль меж-

